

ВОЙНИТЕ НА ВОЛЖКА БЪЛГАРИЯ С МОНГОЛИТЕ

Красимир Кръстев

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Резюме. В продължение на дълги векове волжките българи поддържат тесни икономически, културни и религиозни връзки с мюсюлманските страни, и най-вече с народите от Средна Азия. Традиционно отношенията между тях са добри, а сблъсъците – редки. По не напълно изяснени причини след победоносната за тях битка при река Калка монголите се насочват към Волжка България. Това първо нападение било отбито, но в крайна сметка, след дълга и ожесточена борба, Волжка България била завоювана и през 1236 г. престанала да съществува като самостоятелна държава.

Keywords: Volga Bulgaria, Volga Bulgarians, Mongols, Tatars, Batu, Mongol Raids

През първата половина на XIII в. Волжка България се сблъсква с монголските пълчища и след дълга и ожесточена борба е завладяна. Всъщност тази държава е първата страна в Европа, повалена от тези страшни завоеватели. След понесения удар тя така и не съумява да се съвземе. Във връзка със събитията, довели до гибелта на тази българска държава, съществуват множество дискуссионни въпроси, които въпреки дългите години изследователска работа все още чакат своя отговор.

В продължение на дълги векове волжките българи поддържат тесни връзки с мюсюлманските страни, и най-вече с народите от Средна Азия. Съществува предположение, че приемат исляма именно от там. Първите монети, сечени в Болгар, са имитации на саманидски сребърни дирхами. Дали волжките българи са познавали монголите преди военния си сблъсък? Благодарение на активните си търговски контакти с редица средноазиатски народи и държави информация за тази част на света периодично постъпвала във Волжка България. Ето защо може да се предположи, че когато монголите нападат през 1219 – 1220 г. големите градове на Средна Азия, като Бухара, Самарканд и Хива, волжките българи по всяка вероятност доста рано разбират за това поради тесните търговски и културни контакти с тях. Въз основа на косвени данни може да се предположи, че опасността била добре осъзната в Източна Европа. Така войните между Волжка България и руските княжества, които в

продължение на два века са почти ежедневие, внезапно секват. Последната война между тях се отнася към 1218 г., когато волжките българи нападат Устюг. Т.е. тази военна акция се отнася за времето преди нахлуването на монголите в Средна Азия. Оттогава повече от два века, чак до 1429 г., не са били предприемани походи на волжките българи срещу руските земи.

Това обаче не се отнася за руските князе. Те не престават да безпокоят Волжка България, не осъзнавайки напълно голямата опасност, която в крайна сметка ще се стовари и върху тях. През 1220 г. те предприемат една от най-мощабните си военни кампании и нанасят сериозно военно поражение на Волжка България, като разрушават град Ошел край устието на река Кама (Смирнов, 1951: 46 – 47). След това руснаците започват да установяват контрол над земите на мордвите (Смирнов, 1951: 48). По същото време монголите с превземането на Хорезъм през 1221 г. завършват завоюването на Средна Азия.

През 1222 – 1223 г. монголските войски под предводителството на най-способните военни пълководци – Джебе, Субедей и Тугачар, завоювали отслабените от постоянни конфликти помежду си, както и от вътрешни междусоборци, държави в Кавказкия регион – емирата Азербайджан и царствата Грузия и Армения. Монголската войска очевидно била съставена от три тюмена¹⁾. През пролетта на 1223 г. същите войски преминават през Дербентския проход, а целта им е разгромяването на основния им враг в този регион – куманите. Има основание да се смята, че монголската армия при този поход е съставена не от три, а от пет тюмена, защото Татищев отбелязва, че в състава на войските, нахлули в степите на север от Каспийско море, са също така и най-големият син на Чингиз-хан – Тасхуе (т.е. Джучи), както и Ковгадж (Халиков, 1994: 24).

Някои от куманските предводители и руски князе се обединили и се сблъскали с монголската армия недалеч от устието на река Калка на 21 май 1223 г., но претърпели страшно поражение. В Лаврентиевия²⁾, Ипатиевия³⁾ и Суздалския⁴⁾ летопис се съдържа подробен разказ за тази битка: от обикновените войници се завърнали едва един на всеки десет. Броят на убитите само от Киевското княжество достигнал 10 000. След тази внушителна победа монголите цяло лято грабили куманската степ. Вероятно през есента на 1223 г. по неизвестни причини монголската войска се насочила към средното течение на река Волга. Наброявайки вероятно повече от 30 000 души, монголските войски нахлули във Волжка България.

Изглежда, волжките българи очаквали нашествениците. Колко време се подготвяли и какви точно военни приготовления са извършени, не е известно. Но именно тук, някъде в пределите на тази не много голяма средновековна държава, монголите претърпели едно от най-страшните си поражения. Числеността на волжкобългарската армия също не е известна. За хода на самата битка обаче разполагаме с някои сведения, защото вестта за тази огромна победа бързо се разнесла. Арабският автор Ибн ал-Асир може би е предал най-добре хода на военните действия:

„Когато жителите на Болгар чули за приближаването им към тях, те на няколко места им устроили засади, излезли срещу тях и ги отвлекли дотогава, докато не дошли до мястото на засадата, нападнали ги в гръб така, че те останали по средата. Бил ги мечът от всички страни, убити били много и оцелели от тях немного. Говорят, че те (останалите живи) били по-малко от 4000 човека. Отправили се те в Саксин, връщайки се при своя Чингиз-хан, и се освободила от тях земята на кипчаците; който от тях се спасил, той се върнал в своята земя“ (Тизенгаузен, 1884: 27 – 28).

Точното място на битката остава неизвестно. Предполага се, че тя е станала още при преминаването на река Волга от монголите или скоро след това (Халиков, 1994: 25). Може би в тази битка са взели участие и унгарци, останали все още в своята прародина Велика Унгария или пък живеещи на територията на Волжка България. Основание за такова предположение дават сведенията на доминиканския католически монах Юлиан (унгарец по народност), който преминал през земите на волжките българи скоро след завладяването на Волжка България от монголите през 1236 г. Цел на неговото пътуване била да открие прародината на унгарците – Magna Hungaria (Велика Унгария). Любопитен факт е, че във Волжка България той срещнал унгарка (женена за волжки българин), която го упътила към целта му. Юлиан отбелязва:

„Но същите тези татари, сблъскали се с тях (унгарците), не могли да ги победят на война, обратно, в първата битка били победени от тях“ (Аннинский: 1940: 81).

Според някои изследователи този голям погром се дължи и на силно оределите след битката при река Калка монголски войски, както и на доброто разгръщане на българските разузнавателни отряди (Фахрутдинов, 1984: 98). Марджани добавя, че българите обкръжили от всички страни монголите и само малка част от тях успели да се спасят, като се върнали през земите на Саксин и Талган през 1224 г. (Марджани: 1897). Въпреки че местоположението на Саксин все още е спорно, вероятно се е намирал някъде по долното течение на река Волга, а някои приемат, че е друго име на Итил (Бартольд, 1964: 706), докато Талган се локализира в степите на Северен Казахстан.

Вестта за монголското нашествие към Европа твърде бързо се разпространила. За него се споменава в най-старата Хроника на Ливония, писана през 1226 – 1227 г. (Аннинский: 1940: 71). До средата на 30-те години на XIII в. бил задържан монголският натиск към Европа (Гимади, 1948: 41). Но от друга страна, волжките българи се превърнали за монголите в най-големия им враг. Още повече че волжките българи станали естествени съюзници на куманите, към които било насочено острието на монголските походи на Запад.

След тези събития, по думите на Ан-Нувайри, Чингиз-хан предал на най-големия си син „*Дешт-и-къпчак (страната на кипчаците) с летовища и зимовища от границите на Каялък и земите Хорезъмски до покрайнините Сак-*

сински и Болгарски“ (Тизенгаузен, 1884: 150). През пролетта на 1227 г. след смъртта на Джучи хан на улуса му станал най-големият му син Бату⁵⁾, който оглавявал отсега нататък всички походи срещу Волжка България. Няколко месеца след Джучи умрял и Чингиз-хан. Велик каан на Монголската империя станал най-големият му жив син Угедей.

Според някои изследователи именно от това време датират преустройствата на укрепленията на Болгар (Халиков, 1994: 27). Авторът счита, че тогава около стените му била изградена още една (трета) укрепителна линия, а около вътрешния град – втора. В източните и югоизточните покрайнини пък били изградени землени укрепления (Халиков, 1994: 27). Територията на Волжка България по това време се простирала далеч на югоизток, като достигала до река Яик (Урал) (Казаков, 1997: 70).

Скоро след смъртта на Чингиз-хан бил предприет втори поход срещу Волжка България. Рашид ад-Дин отбелязва, че почти веднага след възшествието си каанът Угедей изпратил Субудай (Субедей) и Кукдай „в страните Къпчак, Саксин и Булгар“ (Тизенгаузен, 1941: 34). Времето на провеждането на похода не е окончателно изяснено. Ако се доверим на Рашид ад-Дин, той трябва да се е провел скоро след пролетта на 1227 г. Въз основа на руските летописи обаче може да се предположи, че той е станал поне две години по-късно – през 1229 г. (Черепнин, 1970: 183). За тази година е отбелязано в летописите, че „стражи български избягаха, бити от татарите близо до реката, чието име е Яик“ (Черепнин, 1970: 183 – 4). Лаврентиевата летопис съобщава, че „същата година (1229) саксини и половци избягаха от низините при българите пред татарите“⁶⁾. Очевидно монголите, въпреки че нанесли поражение на волжките българи (както и на други народи), не успели да преминат през река Яик (Урал). Вероятно опасявайки се от засади, този път те не се впуснали в преследване. Освен това приблизително по същото време имало няколко огнища на съпротива в Средна Азия и Афганистан. Тя била организирана от последния шах на Хорезъм Джалал ад-Дин. Срещу него през 1228 – 1229 г. от Угедей била изпратена друга монголска армия, предвождана от Джармагун.

Постепенно монголите преминали в настъпление в няколко направления. Още през 1227 г. била ликвидирана Тангутската държава, намираща се на север от Китай, а през 1233 – 1234 г. завършило завоюването на империята Дзин в Северен Китай. Джалал ад-Дин също бил разгромен и загинал в планините на Кюрдистан през 1231 г. По този начин ръцете на монголите били развързани за поход към Европа.

През 1232 г. срещу Волжка България бил предприет нов поход. Вероятно той отново бил оглавен от Бату, а сред пълководците бил и най-способният военачалник от онова време – Субедей. Както е отбелязано в „Свещеното сказание“, в тази година войската на монголите срещнала „силна съпротива от страна на тези народи и градове, завоюването на които му (на Бату) било

поръчано от Чингиз-хан, а именно: Канлин, Кибджаут, Баджигат, Орусут, Асит, Булар, Келет..., а също и градовете зад пълноводните реки Адил (Итил) и Джаях (Яик)“ (цит. по Халиков, 1994: 29). В този извор походът не е датиран, но в Лаврентиевия летопис под годината 1232 е записано: „Придойдоха татари и зимуваха, недостигайки до Великий град Болгарски“⁽⁷⁾. Предполага се, че монголите достигнали до границите на Волжка България от страната на Magna Hungaria (Халиков, 1994: 30), т.е. от изток, заобикаляйки Каспийско море от север.

По време на престоя монголите завоювали каспийските степи и Южен Урал. Башкирите например участват активно в следващите походи на страната на монголите. Саксините⁽⁸⁾ продължили съпротивата, отглас от която дочул Плато Карпини, който пътувал с керван през долното течение на Волга в средата на XIII в. Той отбелязва, че монголите „обсадили един град на гореспоменатите сакси и се опитали да го завладеят, но те направили машини срещу техните машини и изпочупили всички машини на татарите“, така че последните „от машините балисти не могли да се приблизят към града за сражение“. Въпреки че монголите успели да подкопаят крепостните стени „и се вмъкнали в града... едни се опитали да подпалят града, а други се сражавали“. Обсадените не се предали и „определили една част от населението за потушаване на огъня“, докато другата част воювала. Нападателяте, „виждайки, че нищо не могат да сторят“, свалили обсадата⁽⁹⁾.

По същото това време волжките българи пред надвисналата над страната си огромна опасност потърсили съюз с Русия. Те се обърнали към владимиросуздальския княз Юрий Всеволодович с искане за военна подкрепа, обещавайки дори да му заплатят. Но руснаците не приели и в отговор нападнали граничните между Волжка България и Русия земи на мордвите и буртасите. Владимиро-суздальските войски „подпалиха техните села, а мордви избиха много“. В похода участвали и ярославският, рязанският и муромският княз.

Монголската войска, явно, останала в степите на Каспийско море след 1232 г. Именно тук през 1234 г. пристигнал след поход в Китай и Субедей. Основна цел на монголите била отново Волжка България. За това съществуват няколко извора, като във всички тях „страната Булгар“ е поставена винаги на първо място. Важността и мащабите на похода личат и от факта, че преди него (през 1235 г.) е свикан общомонголски курултай. Ал-Джувайни отбелязва, че целта на похода била „да се завладеят страните Булгар, Аси и Рус, които се намирили в съседство със стана на Бату, не били още покорени и се гордеели със своята многочисленост“ (Тизенгаузен, 1941: 22 – 23). За похода били призовани най-големите синове на всички монголи. Ал-Джувайни продължава: „Затова в помощ и подкрепа на Бату, той (Угедей) назначил следните хански синове: синове на Тулуи – Менгу-хан и брат му Бучек, от своите синове – Гуюк-хан и Кадаган, и други хански синове: Кулкан, Бури,

Байдър, братята на Бату – Хорду и Тангут, и няколко хански синове, а от знатните емири били Субутай-бахадур. Ханските синове за устройването на своите войски се отправили всеки в своя стан и местопребиваване, а пролетта излезли“ (Тизенгаузен, 1941: 22 – 23). Само числеността на тези войски се изчислява на около 140 000 души (Халиков, 1994: 31). Но освен това във войската били призовани и представители и на покорените народи. Монахът Юлиан пише: „*От всички завоювани от тях царства те гонят в боя пред себе си войните, годни за битка*“ (Аннинский: 1940: 88). Според арменския автор Киракос Гандзакечи този път монголската армия настъпила заедно със семействата, жените и децата (цит. по: Халиков, 1994: 32).

В началото на 1236 г. армиите, предвождани от Чармагтан, завладели Закавказието. Най-големите градове били разрушени, например Ани – столицата на Армения. Жителите ѝ може би избягали във Волжка България. Косвени доказателства за това се търсят сред откритите в западните покрайнини на Болгар останки от арменска колония (Халиков, 1994: 32). През юни 1236 г. Юлиан на два дни път от Болгар видял монголски пратеник, който му съобщил, че главните сили на монголската армия се намират на пет дни път от тях и се готвят за война с Алемания (Германия?) (Аннинский, 1940: 81). Персийският автор (по произход помюсюлманчен евреин) Рашид ад-Дин съобщава, че „*те всички... през есента в пределите на Булгар се съединили с рода на Джучи: Бату, Орду, Шейбани и Тангут*“ (Петрушевский, 1960: 37).

Халиков изчислява числеността само на същинската част на монголската армия на 200 – 250 000 души, като към тях трябва да се прибавят и покорените народи (Халиков, 1994: 32 – 3). Греков и Якубовски считат, че само част от армията се отправила към Волжка България, а главните сили, начело с Бату, се насочили директно към земите на куманите, бургасите, мордвите и руското Рязанско княжество (Греков, 1950: 209). По този начин руските изследователи омаловажават ролята на волжките българи и преувеличават ролята на Русия. Те обаче гледат своето гледище въз основа единствено на руските летописи, без да вземат под внимание много по-подробните сведения на източните автори. Освен това те не вземат под внимание факта, че появяването на монголските войски в Рязанското княжество вероятно към есента на 1237 г., защото град Рязан бил обсаден едва на 16 декември 1237 г., въпреки че споменават това (Греков, 1950: 211). Походът на Бату започнал още през пролетта на 1236 г. и според самите извори монголските войски се съединили именно във Волжка България (Тизенгаузен, 1941: 22 – 23).

Волжките българи укрепили градовете си и съсредоточили в тях значителни сили. Монахът Юлиан споменава за слухове, че в един голям град имало 50 000 войници (Аннинский, 1940: 81), а имало и други градове, които можели да въоръжат при нужда същия брой войници (Аннинский, 1940: 85). Въпреки това силите били изключително неравни и монголите

превзели град Велики Болгар в резултат на мълниеносна победа (Фахрутдинов, 1984: 99) или на продължителна обсада (Халиков, 1994: 34). Съдейки от изворите, ние се присъединяваме към мнението, че градът бил превзет с шурм (Тизенгаузен, 1941: 23).

Превземането на столицата на Волжка България имало широк отглас сред съвременниците предимно в ислямския свят. Ал-Джувайни отбелязва: „Отначало те със сила и шурм превзели града Болгар, който бил известен в целия свят с недостъпната си местност и голямата си населеност. За пример на подобните, жителите му избили и пленили“ (Тизенгаузен, 1941: 23). Авторът на Лаврентиевия летопис съобщава: „Същата есен (на 1236 г.) придойдоха от източните страни в българската земя безбожните татари и превзеха славния Велик град Болгарски и избиха с оръжие от стареца до младия и до същинския младенец, и взеха плячка много, а града им подпалиха с огън и цялата им земя плениха“¹⁰). Имаме пълно основание да смятаме, че и тук монголите приложили своята обичайна тактика за превземане на вражески градове (Халиков, 1994: 34 – 5). Подготовката и начинът на атакуване на градовете от монголите е добре описан от Плано Карпини (Шастина, 1957: 53 – 54). Юлиан отбелязва, че през 1237 г. чул, че монголите превзели тук около „60 добре укрепени замъка“ (Аннинский, 1940: 85).

И до днес липсва единно мнение по въпроса кой точно град е бил столица на Волжка България по време на монголското нашествие. Най-вероятно неговите останки се намират в Билярското градище – най-голямото селище от онази епоха в района на средното течение на река Волга. Градът бил силно укрепен с шест концентрично разположени укрепителни пояса от землени валове и ровове. В центъра на града се издигала цитадела с четириъгълна форма, изградена чрез дървена стена с ширина и височина от 10 м. На всеки 60 – 70 м имало разположени кули. Общата дължина на разкритите при археологическите разкопки землени валове е около 5400 м. По върховете им имало дървена палисада. Валове на външния град имат дължина от почти 11 км. Извън очертанятия на града били разположени други укрепени с палисади предградия. Освен това те били разположени на естествено защитени от реки, езера и блата територии.

Голяма част от населението на Волжка България напуснало страната и потърсило спасение в съседните земи на бургасите, на север, в Русия и дори в Норвегия (Халиков, 1994: 36). Юлиан споменава, че през 1237 г. видял бегълци в източната част на руските княжества – Суздаль, Рязан или Владимир (Аннинский, 1940: 86). Татищев отбелязва, че великият княз Юрий заповядал бегълците да бъдат разселени по руските градове край река Волга (Татищев, 1964: 230). Изворите обаче не споменават нито в кои точно градове са разселени, нито техния брой. Вероятно от онова време датират селата на волжки българи около Кострома и по-нагоре по течението на Волга край Твер (Халиков, 1994: 36).

От есента на 1236 до есента на 1237 г. се задържали на територията на бившата вече Волжка България. След това монголите завладели близките земи. Както отбелязва Юлиан, монголите „завладели пет велики езически царства“ (Аннинский, 1940: 85). Още през лятото на 1237 г. избухнало въстание на куманите, начело с Бачман, и на аланите, начело с Качир-Укуле. Към последните се присъединили и черкезите. Срещу тях монголите изпратили два тюмена, начело с Мунке (Греков, 1950: 59). Предводителите били убити и въстанията – потушени. Събитията са описани от Ал-Джувайни (Тизенгаузен, 1941: 24) и Рашид ад-Дин (Тизенгаузен, 1941: 35-6). По средното течение на Волга били оставени вероятно пет тюмена и някои изследователи предполагат, че причина за това е неспокойното все още положение в страната (Халиков, 1994: 37).

Към края на 1237 г. монголските главнокомандващи устроили курултай и според думите на Рашид ад-Дин „по общо съгласие тръгнаха на война срещу руснаците“ (Петрушевский, 1960: 38). Походът се състоял през зимата на 1237 – 1238 и срещу руските княжества вероятно била изпратена армия от около 140 000 души. На територията на бившата Волжка България останали около 120 000 души, но съпротивата на руските градове принудила Бату да призове още три тюмена. Армията на Берке пък била изпратена да потуши въстанието на куманите.

Така във Волжка България останала само слабата армия на Тангут. Волжките българи се възползвали от това и въстанали, начело с Пабаян¹¹⁾ и Джикку (Фахрутдинов, 1984: 100 – 1). Някои изследователи отнасят това въстание по-рано, по време на въстанието на куманите и аланите (Греков, 1950: 59). За въстание на двама братя споменава и Юлиан, но го свързва с мордвите, макар че от посочените детайли в разказа му може да се заключи, че до него са достигнали сведения за същите събития (Аннинский: 1940: 85 – 6). Рашид ад-Дин отбелязва, че по този повод Бату върнал една от най-боеспособните монголски армии – тази на Субедей (Березин, 1855: 90 – 1; Петрушевский, 1960: 37 – 8). Сведения за похода на Субедей се откриват и в редица руски летописи: Ипатиевия¹²⁾, Първия Софийски¹³⁾ и Западноруските летописи¹⁴⁾. На базата на т.нар. „Шеджере на Барадж“¹⁵⁾ Ахмед Халиков предполага, че Баян и Джикку всъщност са Алим-бег и Алтън-бег – синове на убития при шурма на Болгар последен владетел на Волжка България – Абдуллах (Халиков, 1994: 38). Не е ясно в кой точно град се укрепили предводителите на въстанието. Същият бил превзет от монголите, начело със Субедей. В различните ръкописи на Рашид ад-Дин името му е предадено различно. Някои изследователи го свързват с Керемечук (Березин, 1855: 90), а други не са съгласни с това мнение (Фахрутдинов, 1984: 101 – 2).

Последният опит на волжките българи да върнат независимостта си бил предприет през 1277 – 1278 г. по време на хана на Златната орда Менгу-Тимур, но и той се оказал неуспешен. Така завършила кървавата борба на волж-

ките българи с монголите, която продължила около половин век. Без преувеличение може да се каже, че волжките българи изиграли първостепенна роля в борбата срещу монголското нашествие. Също така не бива да забравяме, че срещу Волжка България се стоварили цели 24 или 25 монголски армии, докато срещу Русия първоначално те били 14 (впоследствие станали 19), а срещу Централна Европа – само пет (според други предположения – три).

БЕЛЕЖКИ

1. Т.е. приблизително от 30 000 души, въпреки че числеността на всяко монголско войсково подразделение може да се колебае в доста широки граници.
2. Полное собрание русских летописей, т. I. Суздальская летопись по Лаврентьевскому списку. Продолжение Суздальской летописи по Академическому списку. Москва, 1962, 446 – 447.
3. Полное собрание русских летописей, т. II. Ипатьевская летопись. Москва, 1962, 740 – 746.
4. Полное собрание..., I, 504 – 509.
5. В различните публикации се среща още като Батий, но правилното монголско произношение вероятно е Батъ.
6. Полное собрание..., I, 450.
7. Полное собрание..., I, 459.
8. Най-вероятно българи от долното течение на река Волга.
9. Шастина, Н. (ред.). Путешествия в восточные страны Плано Карпини и Рубрука. Москва, 1957, 57 – 58. Едва през 1236 г. Саксин бил превзет от войските на Менгу-каан.
10. Полное собрание..., I, 460.
11. Може би името е Баян.
12. Полное собрание..., I, 785.
13. Полное собрание русских летописей, т. V. Псковская и Софийская летописи. Москва, 1925, 175.
14. Полное собрание русских летописей, т. XVII. Западнорусские летописи. Санкт-Петербург, 1907, 25.
15. Едно от татарските родословия, преписано от монаха Георги през XVIII в.

ЛИТЕРАТУРА

Аннинский, С. (1940). Известия венгерских миссионеров XIII – XIV вв. о татарах и Восточной Европе. – *Исторический архив*, III. Москва-Ленинград, 71 – 112.

- Бартольд, В. (1964). Место прикаспийских областей в истории мусульманского мира. – В: *Сочинения*, т. II, ч. I. Москва, 651 – 766.
- Березин, И. (1855). Нашествие Батыея на Россию. – *Журнал министерства народного просвещения*, No 86, отд. II. Санкт-Петербург.
- Гимади, Х. (1948). Народы Среднего Поволжья в период господства Золотой Орды. – В: *Материалы по истории Татарии*, вып. I. Казань.
- Греков, Б. & А. Якубовский. (1950). *Золотая орда и ее падение*. Москва-Ленинград.
- Гумилев, Л. (1989). *Древняя Русь и великая степь*. Москва.
- Казаков, Е. (1997). Об этнокультурных компонентах народов юго-восточной Европы в Волжской Болгарии (по археологическим материалам). – *Татарская археология*, 1, 64 – 80.
- Марджани, Ш. (1897). *Мустафад ал-ахбар фи-ахвали Казан ва Булгар*, т. I. Казан, (на арабски език).
- Петрушевский, И. (ред.). *Рашид ад-Дин, Сборник летописей*, т. II (перевод Ю. Верховского). Москва, 1960.
- Полное собрание русских летописей, т. I*. Суздальская летопись по Лаврентьевскому списку. Продолжение Суздальской летописи по Академическому списку. Москва, 1962.
- Полное собрание русских летописей, т. II*. Ипатьевская летопись. Москва, 1962.
- Полное собрание русских летописей, т. V*. Псковская и Софийская летописи. Москва, 1925.
- Полное собрание русских летописей, т. XVII*. Западнорусские летописи. Санкт-Петербург, 1907.
- Смирнов, А. (1951). *Волжские болгары*. Москва.
- Татищев, В. (1964). *Собрание сочинений в 8 томах*, т. III. Москва-Ленинград.
- Тизенгаузен, В. (1884). *Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды*, т. I. Санкт-Петербург.
- Тизенгаузен, В. (1941). *Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды*, т. II. Москва-Ленинград.
- Фахрутдинов, Р. (1984). *Очерки по истории Волжской Булгарии*. Москва.
- Халиков, А. (1994). *Монголы, татары, Золотая орда и Булгария*. Казань.
- Черепнин, Л. (1970). *Монголо-татары в Азии и Европе*. Москва.
- Шастина, Н. (ред.). *Путешествия в восточные страны Плано Карпини и Рубрука*. Москва, 1957.

REFERENCES

- Anninskiy, S. (1940). Izvestiya vengerskikh missionerov XIII – XIV vv. o tatarakh i Vostochnoy YEvrope. – *Istoricheskiy arkhiv*, III. Moskva-Leningrad, 71 – 112.
- Bartol'd, V. (1964). Mestoprikaspiyskikh oblastey v istorii musul'manskogo mira. – V: *Sochineniya*, t. II, ch. I. Moskva, 651 – 766.
- Berezin, I. (1855). Nashestviye Batyya na Rossiyu. – *Zhurnal ministerstva narodnogo prosveshcheniya*, No 86, otd. II. Sankt Peterburg.
- Gimadi, Kh. (1948). Narody Srednego Povolzh'ya v period gospodstva Zolotoy Ordy. – V: *Materialy po istorii Tatarii*, vyp. I. Kazan'.
- Grekov, B. & A. Yakubovskiy. (1950). *Zolotaya orda i yeye padeniye*. Moskva-Leningrad.
- Gumilev, L. (1989). *Drevnyaya Rus' i velikaya step'*. Moskva.
- Kazakov, YE. (1997). Obetnokul'turnykh komponentov narodov yugo-vostochnoy YEvropy v Volzhskoy Bulgarii (po arkheologicheskim materialam). – *Tatarskaya arkheologiya*, 1, 64 – 80.
- Mardzhani, Sh. (1897). *Mustafad al-akhbar fi-akhvali Kazan va Bulgar*, t. I. Kazan, (na arabski yezik).
- Petrushevskiy, I. (red.). *Rashid ad-Din, Sbornik letopisey*, t. II (perevod Yu. Verkhovskogo). Moskva, 1960.
- Polnoye sobraniye russkikh letopisey*, t. I. Suzdal'skaya letopis' po Lavrent'yevskomu spisku. Prodolzheniye Suzdal'skoy letopisi po Akademicheskomu spisku. Moskva, 1962.
- Polnoye sobraniye russkikh letopisey*, t. II. Ipat'yevskaya letopis'. Moskva, 1962.
- Polnoye sobraniye russkikh letopisey*, t. V. Pskovskaya i Sofiyskaya letopisi. Moskva, 1925.
- Polnoye sobraniye russkikh letopisey*, t. XVII. Zapadnorusskiye letopisi. Sankt-Peterburg, 1907.
- Smirnov, A. (1951). *Volzhskiy bulgary*. Moskva.
- Tatishchev, V. (1964). *Sobraniye sochineniy v 8 tomakh*, t. III. Moskva-Leningrad.
- Tizengauzen, V. (1884). *Sbornik materialov, odnosyashchikhsya k istorii Zolotoy Ordy*, t. I. Sankt Peterburg.
- Tizengauzen, V. (1941). *Sbornik materialov, odnosyashchikhsya k istorii Zolotoy Ordy*, t. II. Moskva-Leningrad.
- Fakhrutdinov, R. (1984). *Ocherki po istorii Volzhskoy Bulgarii*. Moskva.
- Khalikov, A. (1994). *Mongoly, tatory, Zolotaya orda i Bulgariya*. Kazan'.
- Cherepnin, L. (1970). *Mongolo-tatory v Azii i YEvrope*. Moskva.
- Shastina, N. (red.). *Puteshestviya v vostochnyye strany Plano Karpini i Rubruka*. Moskva, 1957.

THE WARS BETWEEN VOLGA BULGARIANS AND MONGOLS

Abstract. For many centuries, the Volga Bulgarians maintained close economic, cultural and religious ties with Muslim countries and especially with the peoples of Central Asia. Traditionally, relations between them were good and clashes were rare. But after the Battle of the Kalka River (1223), Mongolians turned against Volga Bulgaria. The first attack was repulsed, but after a long fight, Volga Bulgaria was conquered in 1236 by the Mongols and ceased to exist as an independent state.

✉ **Dr. Krasimir Krustev, Assoc. Prof.**
University of Shumen “Bishop Konstantin of Preslav”
115, Universitetska Str.
9700 Shumen, Bulgaria
E-mail: krusteff77@mail.bg